JAHON TILLARINING GENEALOGIK VA TIPALOGIK TASNIFI

Jumaboyeva Manzura Adham qizi
Andijon davlat chet tillari instituti
Xorijiy filologiya va turizm fakulteti
AF 102-guruh ilmiy
maslahatchi: **Sadoqatoy Bahodirovna**
https://doi.org/10.5281/zenodo.24277999

Annotatsiya. Ushbu maqolada jahon tillarining genealogik va tipologik tasnifi, ularning o'ziga xos xususiyatlari, shakllanish omillari hamda o'zaro farqli jihatlari yoritiladi. Shuningdek, tillarning kelib chiqishiga ko'ra qarindoshligi, grammatik tuzilishi, morfologik va sintaktik xususiyatlari haqida ilmiy ma'lumotlar beriladi.
Kalit so'zlar: jahon tillari, genealogik tasnif, tipologik tasnif, til oilasi, til guruhi, morfologiya, sintaksis, agglutinativ tillar, flektiv tillar, analitik tillar.

Аннотация. В данной статье рассматривается генеалогическая и типологическая классификация языков мира, их характерные особенности, факторы формирования и основные различия. Также представлена научная информация о родстве языков по происхождению, их грамматическом строе, морфологических и синтаксических особенностях.
Ключевые слова: языки мира, генеалогическая классификация, типологическая классификация, языковая семья, языковая группа, морфология, синтаксис, агглютинативные языки, флективные языки, аналитические языки.

Abstract. This article examines the genealogical and typological classification of the world's languages, their distinctive features, factors of formation, and main differences. It also provides scientific information about the genetic relationships between languages, their grammatical structures, and morphological and syntactic characteristics.
Keywords: world languages, genealogical classification, typological classification, language family, language group, morphology, syntax, agglutinative languages, inflectional languages, analytical languages.

Bugungi kunda yer yuzida 7000 dan ortiq jonli va o'lik tillar mavjud. Ularning har biri o'ziga xos tovush tizimi, lug'at boyligi va grammatik qurilishiga ega. Shuncha ko'p tillarni tartibsiz holda o'rganish iloji yo'q. Shu sababli tilshunoslik fanida ularni ma'lum mezonlar asosida guruhlarga ajratish, ya'ni tasniflash zarurati tug'ilgan. Zamonaviy tilshunoslikda jahon tillarini tasniflashning ikkita eng asosiy va ilmiy jihatdan mukammal turi mavjud. Bular tillarning kelib chiqishiga tayanadigan genealogik tasnif hamda ularning grammatik tuzilishiga asoslanadigan tipologik (morfologik) tasnifdir.

Genealogik tasnif tillarni kelib chiqishi, tarixiy qarindoshligi va umumiy bobo tildan tarqalishiga qarab guruhlarga ajratadi. Bu tasnif qiyosiy-tarixiy metod yordamida amalga oshiriladi. Qarindosh tillar yig'indisi til oilalarini, oilalar esa o'z navbatida til guruhlarini tashkil etadi.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Asosiy til oilalari:

1.Hind-Yevropa til oilasi. Dunyodagi eng keng tarqalgan til oilasi bo‘lib, unga ingliz, nemis, rus, fransuz, ispan, fors, hind va tojik tillari kiradi. Bu oila o‘z ichida german, slavyan, roman, eroniy, hind-oriy kabi ko‘plab guruhlarga bo‘linadi.

2.Oltoy til oilasi. Bu oila turkiy, mo‘g‘ul va tungus-manjur tillari guruhlarini o‘z ichiga oladi. O‘zbek, qozoq, qirg‘iz, turk, ozarbayjon va turkman tillari ushbu oilaning turkiy tillar guruhiga mansubdir.

3.Som-xom (Afroosiyo) til oilasi. Asosan Yaqin Sharq va Shimoliy Afrikada tarqalgan tillarni birlashtiradi. Eng yirik vakillari arab va ivrit (yahudiy) tillaridir.

4. Xitoy-Tibet til oilasi. So‘zlashuvchilar soni bo‘yicha dunyoda ikkinchi o‘rinda turadi. Unga xitoy, tibet va birma tillari kiradi.

5.Ural til oilasi. Fin-ugor va samodiy guruhlaridan iborat. Venger, fin va eston tillari shu oilaga tegishli.

6. Kavkaz til oilasi. Kavkaz hududida tarqalgan gruzin, chechen, avar, abxaz kabi tillarni o‘z ichiga oladi.

Tipologik tasnif tillarning kelib chiqishidan qat'i nazar, ularning ichki tuzilishi, so‘z yasalishi va grammatik ma'nolarni ifodalash usullariga ko‘ra guruhlaydi. Bu tasnifga ko‘ra jahon tillari to‘rtta asosiy tipga bo‘linadi.

1.Agglyutinativ (yopishuvchi) tillar. Bu tillarda so‘z o‘zagi o‘zgarmaydi va mustaqil ma'no anglatadi. Har bir grammatik ma'no uchun alohida, barqaror qo‘shimcha o‘zakka ketma-ket "yopishib" keladi. O‘zbek, turk, qozoq, yapon, koreys, fin va venger tillari agglyutinativ tillardir. Masalan, o‘zbek tilidagi ishchilarimizga so‘zida ish (o‘zak), -chi (yasovchi), -lar (ko‘plik), -imiz (egalik) va -ga (kelishik) qo‘shimchalari bir-biriga hech qanday tovush o‘zgarishisiz ulangan.

2.Flektiv (bukiluvchi) tillar. Bunday tillarda bitta qo‘shimcha bir vaqtning o‘zida bir nechta grammatik ma'noni (ham sonni, ham jinsni, ham kelishikni) anglatishi mumkin. Shuningdek, so‘z o‘zgarganda o‘zak ichidagi tovushlar ham almashadi (ichki fleksiya). Bunga rus, arab, nemis va lotin tillari misol bo‘ladi. Masalan, arab tilidagi k-t-b o‘zagidan ichki unlilarni o‘zgartirish orqali kitob, kotib, maktab kabi so‘zlar yasaladi.

3.Amorf (o‘zak) tillar. Bu tillarda so‘z o‘zgartiruvchi qo‘shimchalar deyarli bo‘lmaydi. So‘zlar o‘zak holida qo‘llanadi. Grammatik munosabatlar esa gapdagi qat'iy so‘z tartibi, yordamchi so‘zlar va talaffuz ohangi (ton) orqali ifodalanadi. Xitoy, vyetnam, birma va tibet tillari shu tipga mansubdir.

4.Polisintetik (mujassamlashtiruvchi) tillar. Bu tipdagi tillarda ega, kesim, to‘ldiruvchi va hol kabi gap bo‘laklari alohida so‘zlar sifatida emas, balki bitta yaxlit, uzun so‘z-gap tarkibida birlashib keladi. Chukot, eskimos hamda Shimoliy Amerika hindularining ayrim tillari polisintetik tillar sirasiga kiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ne'matov H., Rasulov R. O‘zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari. — Toshkent: O‘qituvchi, 1995.
2. Abduazizov A. Tilshunoslik nazariyasiga kirish. — Toshkent: Sharq, 2010.
3. Rasulov R. Umumiy tilshunoslik. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2007.
4. Nurmonov A., Yo‘ldoshev B. Tilshunoslik va tabiiy fanlar. — Toshkent: Sharq, 2001.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.